

Մ. ԵՎ Ն. ԹԻԵՐՐԻ

ԱՆԻՆ՝ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻՋՆԵՏԻՐԻ ՄԵՌՅԱԼ ՔԱՂԱՔԸ*

արսից հիսուն կիլոմետր դեպի արևելք է գտնվում Անին, որը խոպան սարահարթերի վրա լքված մեռյալ մի քաղաք է այսօր։ Նա փոխված է ասպանդակաձև ժայռոտ մի տարածության վրա, երկու խոր կիրճերից հոսող գետերի արանքում, որոնցից մեկը՝ Արփաշայի կիրճը...

Միջին դարում Անին կարևոր մի հանգույց էր, մի կողմից՝ իրար դեմ մարտնչող երկու աշխարհների՝ մահմեդական Արևելքի և քրիստոնյա Արևմուտքի, իսկ մյուս կողմից՝ Կենտրոնական Ասիայից ծայր առնող արշավանքների ճանապարհի վրա։ Դեռևս հնագույն ժամանակներից հսկայական մի քառաթափյուր վրա կառուցված է եղել մի ամրոց, իսկ հետագայում քաղաքն աստիճանաբար ընդարձակվել է սարահարթի ուղղությամբ և այն պաշտպանելու համար այդ կողմից՝ անհրաժեշտ է եղել կառուցել երկու կիրճերն իրար կապող մի երկար պարսպազուտի։

Խաղաղ ժամանակաշրջանում Անին հանդիսանում էր վաճառաշահ կարևոր մի քաղաք, տրանզիտային վայր և իջևանատեղ Պարսկաստանից կամ Հնդկաստանից եկող այն քարավանների համար, որոնք հենց այդ նպատակով կառուցված գետային կամուրջների վրայից անցնելով՝ ուղղվում էին դեպի Անատոլիա և Տրապիզոն։

* Մ. և Ն. Թիերրի Ֆրանսիացի ծանոթ ճարտարագետները վերջերս եղել են Անիում և իրենց տպավորությունները հրատարակել Փարիզի «JARDIN DES ARTS» ամսագրի 1960 թվականի մարտի համարում պատկերազարդ մի հոդվածով, որից քաղվածքար տալիս ենք սույն թարգմանությունը, պատմական հուշարձանների այժմյան վիճակը ներկայացնող մի շարք լուսանկարներով։ ԽՄՔ։

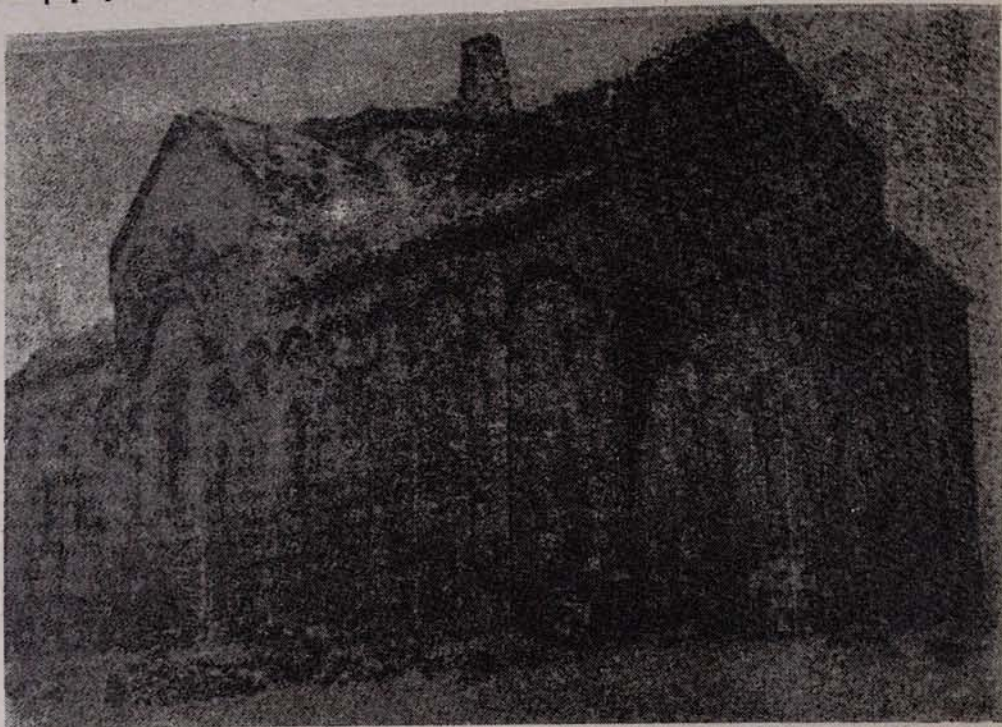
... Այցելելով փլատակների այս ընդարձակ դաշտը՝ մարդ պատկերացնում է, թե պատմական ինչպիսի ահավոր վերիվայրումների թատերավայր պետք է եղած լինի Անի քաղաքը։ Հոյակապ պատնեշները, դեռևս կանգուն մնացած թ—ժ դարերի այն մի քանի գեղակերտ հուշարձանները խոսում են մի քաղաքի անցյալ փառքի մասին, որը 962 թվականից մինչև 1044 թվականը եղել է հայկական թագավորության մայրաքաղաքը և որը մինչև ժի դարը շարունակել է մնալ առևտրական կարևորագույն մի կենտրոն։ ...ԺԶ դարից սկսած՝ Անին փաստորեն ամայացված էր. պատերազմներն ու անվերջանալի ներխուժումները, որոնք պարբերաբար ավերում էին քաղաքը և քայքայում նրա առևտրական կյանքը, վերջապես թուրքերի կողմից Կոստանդնուպոլսի և Տրապիզոնի գրավումը, որով վերջնականապես փակվում էին նրա վաճառահանման գլխավոր դռները, ոչնչացրին քաղաքի ամբողջ հարստությունը և ընկճեցին նրա բնակիչների անկոտրում համառությունը։ Մայր Եկեղեցու վրա մնում է 1486 թվականը կրող մի արձանագրություն՝ քաղաքային աշխույժ կյանքի որպես վերջին վկայություն։ Հետագայում նրա զոյությունն իսկ մոռացության տրվեց, միայն թուրք և արաբ մի քանի պատահական ճանապարհորդներ հայտնում էին, թե այդ մեռյալ քաղաքի ավերակները դարձել են հովիվների ապաստարան։

ԺԹ դարում էր միայն, որ պատմաբանները վերստին հայտնաբերեցին այն և ի դարի սկզբում հնագետ Ն. Մաուր ձեռնարկեց մեծ չափերով պեղումների, որոնց շնորհիվ

հնարավոր եղավ պատկերացնել այդ քաղաքի ծաղկուն անցյալը։ Այսօր, ի սփյուռս աշխարհի ցրված հայերի համար Անին մնում է որպես կախարհական զորութիւն ունեցող մի բառ, առասպելական ժամանակների խորքը նետված ոսկեդարի որպես մի խորհրդանշան։

Եվ իրոք, քաղաքի տեսքը կենդանի վկայութիւնն է մեր բոլոր պատկերացումների։ Միջնադարյան քաղաքի ամենաշքեղ տեսարաններից մեկի առջև գտնվելու տպավորութիւնն է ունենում մարդ՝ դիտելով ավելի բնական մեկ կիլոմետր երկարութիւն ունեցող քան հսկայական պատնեշը, որը սարահարթը

նուճետե պատնեշները բազմիցս վերանորոգվել են. քարերի վրա կարգացվող զանազան արձանագրութիւններ ճշտում են տարբեր վերակառուցումների մոտավոր թվականները։ Այսպես, 1218—1219 թվականներից մեղ հասնում են երկու բուրգեր՝ զարդարված ցուլի գլուխ ունեցող և դեմ առ դեմ կովող վիշապներով, որոնք ուրարտական վաղեմի խորհրդանշանների մնացորդներ են։ Քիչ ժամանակ անց, քաղաքի արվարձանները դուրս են եկել այդ պարսպագծից. համարյա ամբողջապես ավերված Հովվի եկեղեցին դրա միակ վկայութիւնն է։

ԱՆԻ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

կտրելով իրար է միացնում երկու կիրճերը։ Կարսի ճանապարհն ուղիղ գծով իջնում է այստեղ, այնպես որ ճանապարհորդը իր տրամադրութիւն տակ երկար ժամանակ է ունենում դիտելու քաղաքի ամբողջական պատկերը և դրանից առանձնացնելու զույգ պարսպագոտին, քառակուսի կամ բոլորածև բուրգերը և քաղաքի ամրակուռ դարբասները։

Այս հռչակապ պատնեշները կառուցվել են Սմբատ Բ Թագավորի (977—989) կողմից, այն ժամանակ, երբ Անին, մայրաքաղաք դառնալով, արագորեն ընդարձակվեց սկզբնական պատերից և բերդից դուրս։ Այ-

դարբասներից ներս մտնելուց հետո, ավելի քան երեք կիլոմետր երկարութիւն վրա տարածվում է Անիի եռանկյունաձև սարահարթը, որը ծածկված է շոր ու ջարդոտվող դեղնավուն բարձր խոտով և որի առաջամասում գտնվող ամրոցի հսկա քարածայր կարծես նրա սահմանն է կազմում։ Փլատակները ցրվել են եկել այս հարթավայրում, որի վրայով մարդ դժվարութիւն մը է առաջ գնում, որովհետև մանրափշերն ու տատառակները խանգարում են հանգիստ քայլել և իրենց տակ թաքցնում են քաղաքի հիմքերը։

Անիի անցյալ փառքի յուրաքանչյուր դարաշրջանից մնում են միայն մի քանի հուշարձաններ: Քաղաքի ամենահին մասում, միջնաբերդի վրա, ամրոցի եկեղեցին պահպանել է իր թևերից մեկի մի մասը միայն, որը շորս կողմից փռող քամիների ձեռքին խաղալիք է դարձել: Այստեղ դեռևս մեր հիացմունքն են շարժում է և Ը դարերից

նում կաթողիկոս Մայր եկեղեցին՝ բազալտե և հրաբխային որձաքարե մի ամրակուռ կառույց, ուղղանկյունաձև հսկա մի ղանգված, որի ուրվագիծը, դժբախտաբար, ծանրանիստ տեսք է ընդունել դմբեթի անկման պատճառով: Բայց բարձր ու ողորկ պատերը, որոնք զարդարված են բարակ որմասյունների վրա հենվող փոքրիկ անսեթևեթ

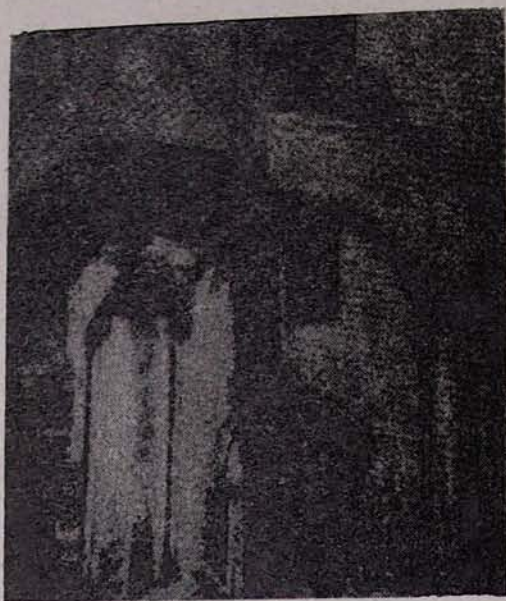

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԱՊՈՒՂԱՄՐԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

մնացած երեք գեղեցիկ խոյակներ. դրանցից մեկը հիլինիստական ոճով քանդակված որթատունկի մի զարդանկար է, որտեղ նկատվում են պարող մի քանի անձեր. մեկ ուրիշը մի կոշտ հարթաքանդակ է, որտեղ երևում է մի արծիվ՝ նստած վիրավորված մի եղնիկի վրա:

Սարահարթի կենտրոնում վեր է խոյա-

կամարաշարքերով և որոնց մեջ բացված են աննկատելի զարդարանքներով պսակված երկարավուն լուսամուտներ և եռանկյունաձև նեղ խորշեր, բացահայտորեն վեր են հանում հայ կառուցողների մտահղացման ընդարձակությունը: Ինչ վերաբերում է անփութորեն զետեղված վարդագույն և գորշ քարերի անհամաչափ բազմերանգությունը, ապա,

ՏԻԳՐԱՆ ԸՈՆՆԵՑԻ Ս. ԳՐԻԳՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ԱՐԵՎԱՐՏՅԱՆ ՃԱԿԱՏԸ

այդ երբեք չի խանգարում շինվածքի ամբողջական միասնությանը: Արդյոք դա կառուցողների կամ վերականգնողների անհագրության արդյունք է. ի՞նչ նշանակություն ունի, քանի որ կառույցի թողած ճարտարապետական տպավորությունը դրանից չի թուլանում:

Ամենայն հավանականությամբ կառուցված լինելով ավելի փոքր մի հին տաճարի ավերակների վրա՝ նրա շինությունն ավարտվեց 1001 թվականին, և այնուհետև նա վերակառուցվեց մի շարք անգամներ. այսպես, 1042 թվականը կրող մի արձանագրություն վկայում է, որ նա վերականգնված է եղել քաղաքի բյուզանդացի կառավարչի կողմից: Այլ արձանագրություններ նշում են զանազան նվիրատվություններ նրա խնամքի ու պահպանման համար: Վերջին նվիրատվությունը կատարվել է 1486 թվականին: Ներսում կենտրոնական բարձր թևը, նրան կից մյուս երկու նեղ թևերը, որոնք զուրկ են որևէ զարդարանքից, և այն մերկ ու վիթխարի մույթերը, որոնք բարձրանում են մինչև կամարները, արտահայտում են խստաշունչ և մեծավայելուչ մի գեղեցկություն: Հենց այստեղ էր, որ հայ թագավորները թագադրվում էին կաթողիկոսի կողմից, այստեղ էր, որ պատարագ էր մատուցում Հայաստանյայց Եկեղեցու Հայրապետը, որի Աթոռը պահպանվեց Անիում մինչև ԺԲ դարի վերջը, այսինքն Անիի թա-

գավորության կործանումից հետո ավելի քան մեկ դար:

...Անիում, ինչպես և Արևելքի քրիստոնյա ուրիշ շատ մեծ քաղաքներում, ինչպես ավանդությունն է ասում, այս ու այն կողմ ցրված էին «հազար և մեկ» եկեղեցիներ ու մատուռներ: Տեղին է նշել այստեղ, որ ավելի շուտ փոքր հուշարձաններում է, որ արտահայտված է հայ ճարտարապետների ոճի այլազանությունը:

Հայ թագավորների տիրապետության ժամանակաշրջանում եկեղեցիները կառուցվում էին հին ոճով: Բազրատունիները, որոնք գալիս էին Կովկասի հարավային լանջերից, ցանկացան իրենց մայրաքաղաքում վերստեղծել իրենց նախնիների գեղեցիկ կառույցները: Այսպես, Գագիկ Ա-ի (989—1020) կողմից կառուցված Ս. Գրիգոր եկեղեցին հարազատ պատճենումն է է դարի կենտրոն կառուցված հուշակավոր Զվարթնոց տաճարի: Գմբեթը փուլ է եկած, բայց բոլորածև հարթակը, սյուները և իրենց վրա հնագույն դարերի կնիքն ունեցող վիթխարի ու բարբառոս խոյակները ճշգրիտ կրկնօրինակներ են:

Ժ դարի հայկական ճարտարապետական արվեստը բնորոշող մի հուշարձան է Աբուղամրենց Ս. Գրիգոր եկեղեցին՝ բազմակյուն մի փոքրիկ սիրուն կառույց, որի վրա բարձրանում է վեղարածև սրածայր մի զրմբեթ: Այս եկեղեցին ունի աստղաձև հատակագիծ (արտաբուստ տասներկու անկյունա-

ԺԱ ԴԱՐԻ ՍԿՋՐԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾ
Ս. ՓՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՎԵՐԱԿՆԵՐԸ

վոր երեսներ, ներքուստ վեց կիսորդորակ արսիղներ) և թմբուկի վրա բարձրացված մի գմբեթ: Թե՛ ներսի և թե՛ դրսի կողմից պատերը կառուցված են խնամքով իրար ադուցված սրբատաշ որմաքարերով, որոնց միջև լցված է շաղախի մի հաստ շերտ: Նրեսի քարերի թափվելու հետևանքով ավերակներն ստացել են խղճալի տեսք՝ երևան բերելով խճաքարերով խառնված կրաղյուսի ահռելի մի կույտ: Եկեղեցու զուսպ դարդարանքները ճարտարապետական գծերին հաղորդում են մեծ արժեք: Վարդյակներով և մանվածո քանդակներով հորինված մուլյուրազարդեր, ողորկ կամ ոլորաքանդակ գիսակներ շրջանակի մեջ են առնում լուսամուտների բացվածքները: Վերջապես կոնաձև կտուրը ծածկված է տեղի գորշ և մանուշակագույն որձաքարից տաշված տափակ քարերով: Եկեղեցու պատերին երևացող արձանագրությունները հայտնում են, որ այն կառուցվել է Պահլավունիների հայտնի տոհմի կողմից որպես նրանց տոհմային դամբարան: Համենայն դեպս ուրիշ ոչինչ չկա, որ մեզ հնարավորություն տար անելու որևէ այլ ենթադրություն, առավել ևս ներսում պատերը մերկ են և արսիղները՝ դատարկ:

Ս. Փրկիչ եկեղեցին, որը հիմնադրված է մեկ դար հետո և գտնվում է սարահարթի մյուս եզրին, բոլորովին այլ տեսք ունի: Այս եկեղեցին նույնպես ունի կենտրոնական հատակագիծ, հիմքը բոլորաձև է, սակայն կամարաշարքերով միայն դարձրված նրա արտաքին երեսը չունի եռանկյունաձև այն բարձր որմախորշերը, որոնք դրսից կոհակ տալիս ներքնախորշերի և արսիղների բաժանումը: Բացի այդ, փոքրիկ նուրբ կիսասյուներով զարդարված բազմերանգ թմբուկը և գագաթային խոշոր գմբեթը, որը զրկված է տափակ քարերից կազմված իր կոնուսից, այս եկեղեցուն տալիս է շատ

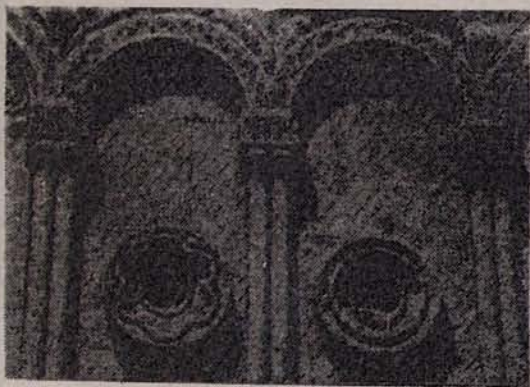

ՀՈՌՈՄՈՍԻ Ս. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ՓՈՔՐ ԶԱՆԳԱԿԱՏԱՆ ԶԱՐԴԱՔԱՆԴԱԿՆԵՐՈՒ

ավելի արևելյան տեսք, քան այդ ունեն ավելի վաղ շրջանի հայկական հուշարձանները: Սրա պատմությունն ավելի բարդ է. եկեղեցու կառուցումն սկսվել է 1034—1036 թվականներին Հովհաննես Սմբատ թագավորի պատվերով՝ իսկական խաչափայտի մի կտորն այնտեղ պահելու համար (1913 թվին այստեղ գտնվել է ճոխ քանդակներով զարդարված մարմարի մի բեկոր, որը մի մասն է եղել այն հին նշխարատուփի, որի մեջ հավանաբար պահվելիս է եղել այդ թանկագին մասունքը): Եկեղեցին այնուհետև բազմիցս վերանորոգվել է, իսկ նրա գմբեթի կառուցումն ավարտվել է 1342 թվականին:

Մի քանի տարի առաջ այս եկեղեցին ճեղքվել է մեջտեղից, և այսօր այդ պատուվածքը ճարտարապետական ուսումնասիրության համար կարևոր մի նմուշ է հանդիսանում: Կառուցվածքի հավասարակշռությունը խախտված լինելով՝ դեռևս կանգուն մնացած կես մասը շատ շուտով ենթակա է փլվելու, եթե լուրջ միջոցներ ձեռք չառնվեն վերջնական փլուզումը կանխելու համար: Քրիստոնյա Արևելքի բարձրարժեք մի հուշարձան, այսպիսով, դատապարտված կլինի անհետ կորստյան:

Տիգրան Հոնենցի կառուցել տված գեղեցիկ եկեղեցին գտնվում է Արփաշայ իջնոդ զառիթափի վրա, ոչ հեռու այն կամուրջների մեկից, որոնք Անիի համար դարձան հարևա-տույնի աղբյուր՝ քարավանների ճանապարհը թեքելով դեպի այս քաղաքը: Սա մի

ՏԻԳՐԱՆ ՀՈՆԵՆՑԻ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՊԱՍԻ ԴԵՏԱՆ

եկեղեցի է, այնպիսի մի ժամանակաշրջանից, երբ կիսով չափ ինքնավար այս քաղաքը առևտրական և մշակութային եռուն թր առևտրական և մշակութային կառուցված կյանքով էր ապրում: Եկեղեցին կառուցված էր 18-րդ դարի սկզբում օրթոդոքս դաշնակցության ընդունած մի հայ ճարտարապետի կողմից, իր արտաքին տեսքով բավականին նման է Անիի Մայր Եկեղեցուն, բայց սրա ուրվագիծն ավելի սլացիկ է շնորհիվ այն հանգամանքի, որ սա ունի բարձրագույն թմբուկ և սրածայր կտուրով ծածկված գմբեթ, որոնք բնորոշ են այս տեղանքի համար. բացի այդ, շենքի արտաքին երեսը նվազ խստաշունչ է: Փակ կամարաշարքերն իրենց վրա կրում են հարթաքանդակ զարդարանքներ. սաղարթանկարների և պտղանկարների մեջ նկատվում են իրար վրա հարձակվող կամ իրար հետապնդող բազմաթիվ կենդանիներ՝ աքաղաղներ, շահեններ, արու փասիաններ, սիրամարգներ, սիրենաներ, նոխազներ և արջեր, որոնք ներկայացնում են այնպիսի հիասքանչ պատկերներ, որպիսիք մենք տեսնում ենք իրանական ոճով հորինված ԺԳ դարի փղոսկրյա արկղիկների վրա: Արվեստասերն այստեղ կգտնի բազմաթիվ օրինակներ ու շրջանի հայ քաղաքակրթության բազմախառն արվեստի, երբ տեղաբնիկներին հատուկ կառուցման արվեստը ենթարկվում էր Բաղդադի իրանա-արաբական կառուցման եղանակին: Այլ նմուշներ մեզ հիշեցնում են ավելի հին քաղաքակրթությունների հատուկ արվեստներ՝ տափաստանային արվեստ, հնդկական արվեստ և Հեռավոր-Արևելքի արվեստ: Այսպես, անկյունաքարերից մեկի վրա երևում են իրար վրա հարձակվող չինական երկու վիշապներ. արդյոք դա չի՞ կարող ներմուծված լինել սելջուկ թուրքերի կողմից, որոնք այն լայնորեն օգտագործում էին իրենց խորհրդապատկերների մեջ, և կամ մեզ չի՞ հիշեցնում արդյոք չինական մետաքսե այն գործվածքները, որոնք վաճառվում կամ փոխանակվում էին Անիում:

Ներքուստ, եկեղեցու գլխավոր միակ թևը և գմբեթը ծածկված են ԺԳ դարի վրացական որմանկարներով: Բազմաթիվ նկարներ մեզ ներկայացնում են Ս. Գրիգոր Լուսավորչի և Տրդատ թագավորի պատմությունը գեղեցիկ վառ կապույտ մի ֆոնի վրա, որն ամբողջական տեսք է տալիս զարդանկարին: Այս կապույտ ֆոները, որոնք սասանյան ծագում ունեն և որոնք այնքան շատ են տարածված վաղ միջնադարի արվեստի գործերի մեջ Վրաստանում, Հայաստանում և Նույնիսկ Կապադովկիայում, երկար ժամանակ պահպանվել են գերազանցապես արևելյան երկրներում:

Որմանկարները պատմում են, թե ինչպիսի արյունախում մի բռնակալ է եղել Տրդատը իր դարձից առաջ. նա զլխատել է տալիս Հռիփսիմին մյուս կույսերի հետ միասին, որովհետև դեռատի Հռիփսիմեն ընդդիմացել էր իրեն. նա զարհուրելի շարժարանքների է ենթարկում Գրիգորին, որը մերժում է ուրանալ իր հավատքը... Նկարներում, այնուհետև, ցույց են տրված հիվանդ Տրդատը այդ սուրբ մարդու մոտ և հեթանոսների մկրտությունը ու քահանաների ձեռնադրությունն տեսարաններ:

... Մահմեդականները նույնպես այստեղ ունեցել են իրենց սրբավայրերը: Գեռես կանգուն է մնում սելջուկյան մի մզկիթ, որը ԺԱ դարի վերջերից մեզ հասած պարզ ու անսեթեթե մի կառույց է: Գորշ և դեղնավուն քարերով կառուցված մի բարձր աշտարակի մոտ գտնվում է հաստահեղույս կարմիր սյուներով կամարած մի գեղեցիկ դահլիճ, որի լուսամուտները բացվում են Արփաչայի ձորից և գետից այն կողմ...:

Մեր ժամանակներում փառակված մի այլ մզկիթի վրա կարդում ենք 1198 թվականը կրող հայերեն և պարսկերեն երկվեզմյան մի արձանագրություն, որտեղ գունեղ մանրամասնություններով նկարագրված է քաղաքի կյանքը: Ի միջի այլոց այնտեղ նշված է, որ ոչխարների և ուղտերի վաճառքը արգելված է եղել կրոնական շենքերի առաջ:

Մահմեդական տիրապետության ժամանակաշրջանի հուշարձաններից պահպանված են միայն մի պալատի մի քանի պատերը: Այս պալատի ուսան դարձանկարները, որոնք քառակուսի քարե հատիկներով բանված մոզաիկաներ են, զուտ իրանական ոճով են հորինված:

Վերջապես, սրանից ոչ շատ հեռու գտնվում է Առաքելոց եկեղեցու զարմանահրաշ գավիթը: Այս եկեղեցին, որը կառուցվել է ԺԱ դարում, չնայած որ գտնվում է խիստ ավերված վիճակում, բայց մոնղոլական տիրապետության շրջանից մնացած նրա մեծ գավիթը դեռևս պահպանել է երկկենսորոն աղեղով իր կամարները և իրանա-արաբական ոճ արտահայտող իր գեղեցիկ ճակատները: Գավթի պատերը ծածկված են ԺԳ և ԺԷ դարերի արձանագրություններով, որոնք մեզ տեղեկություններ են հաղորդում դրված կամ վերացված հարկերի մասին: Վերջին արձանագրության մեջ, որը կրում է 1303 թվականը, նշված է, որ այստեղ թաղված մի ճգնավորի նշխարները մարդկանց բուժում են ամեն տեսակ հիվանդություններին:

Այսպես, ուրեմն, հայերը ժամանակի ընթացքում ընտելանում էին իրենց նվաճողնե-

րին, տուրք էին վճարում նրանց, օգտագործում էին նրանց դրամները, յուրացնում նրանց քաղաքակրթությունը, բայց նրանք պահպանում էին իրենց հավատը, իրենց ավանդությունները, իրենց լեզուն, և հենց սրանք էլ հետագայում օգնեցին հայերին երկար ժամանակ պահելու իրենց ինքնուրույնությունը՝ կատարելով միակ հայրենիքի դեր:

Դժվար է հեռանալ Անիից՝ առանց այցելելու Հոռոմոսի վանքի այն մի խումբ հուշարձանները, որոնք հանդիսանում են հայ թագավորների Պանթեոնը: Այնտեղ գնալու համար պետք է անցնել մի նեղ արահետով, որը Արփաշախի երկայնքով մի քանի կիլոմետրի վրա ձգվում է դեպի հյուսիս:

Իջնելով հայթանակի հինավուրց մի դարասի ավերակների վրայից, որի տակով անցյալում արքայական թափոններն էին անցնում, գնում ու հասնում ես լքված մանվածապատ մի շրջան, որտեղ երևում են Ժ դարի երկու փոքրիկ եկեղեցիների մնացորդներ՝ գորշ գույնի երկու սիրուն մատուռներ, որոնք, կարծես, նստած են կանաչ խոտերի վրա՝ ոչ հեռու հանքային ջրի մի աղբյուրից: Երրորդ մի մատուռ, որի մեջ անցյալում գտնվում էր Աշոտ Գ Ողորմածի դամբանը, այսօր ամբողջապես փուլ է եկել:

Ավելի վեր, հսկայական մի քարածալոյ վրա բարձրանում են հուշակավոր Ս. Հովհաննես վանքի կառույցները: Քիչ բան է մեզ հայտնի այս վանքի մասին: Հիմնված լինելով Ժ դարի սկզբում Բյուզանդիայից գաղթած հայ քահանաների կողմից, այն հրկիզվեց 982 թվին մահմեդականների ձեռքով, որից հետո շուտով վերակառուցվեց և դարձավ Անիի թագավորների համար Պանթեոն, ինչպես Սեն-Դենիս՝ Ֆրանսիայի թագավորների համար: ԺԱ դարի սկզբի մի արձանագրություն հայտնում է, որ Սմբատ Գ թագավորը ամբողջ մի գյուղի եկամուտները հատկացրել է այդ դամբարանների նորոգության ու պահպանման համար: Այժմ, իհարկե, այս դամբանները ջարդված են, բայց դեռ այսօր էլ մենք հիանում ենք նրանց զլխին կանգնեցված հույակապ տապանաքարերով: Եկեղեցու հարավային կողմին կցված կամարաձև մի դահլիճում նշմարում ենք ստվերի մեջ ընկած շորս արքայական խաչքարեր, որոնց վրա քանդակված հայկական խաչերը իրենց արաբեսկների շուրջ գե-

ղեցկությունն են ցուցադրում: Սրանց վերևում պատն ամբողջ ծածկված է երկրաչափական զարդանկարներով, խորաքանդակ պտղանկարներով և ծաղկանկարներով: Այնտեղ նկատվում են դեմ-դիմաց շարված նունքի քանդակներ. սրանց մեջ ես վերապրում է Արեւելքը, զգացվում է, թե ինչպես Միջագետքի առատության երեմոյի խորհրդանշանը այստեղ, խաղողի նման, դարձել է հոգեւոր սննդի մի խորհրդանշան: Եկեղեցու գավթում մենք հանդիպում ենք խաղողի քանդակների. վերջինս լինելով իրոք արագ աճող բույս՝ արվեստագետները նրանով են ծածկել գավթի առաստաղի ամբողջ մակերեսը, և այդպես ճոխությամբ ու առատությամբ նրա տարածվելն էլ հենց արտահայտում է նրա արեւելյան ներշնչման արդյունք լինելը: Մյուս կողմից, կիսահարթ քանդակներով ծածկված առաստաղի այս մակերեսները, որոնք հայացքդ շեղում են ցածրադիր դահլիճի խավարից դեպի սյուներիցներով կառուցված փոքրիկ զանգակատան պայծառությունը շնորհիվ ճարտարապետական մտահղացման ամբողջ մի սխտեմի, և վարդյակներով ու խաչերով զարդարված արկղաձև առաստաղը, որտեղ շողում է այդ լույսը, կարծես, ոգեշնչված են Կենտրոնական Ասիայի և Հնդկաստանի սրբավայրերից:

Այսպիսով, ԺԱ դարից մնացած այս մեծ գավթի կամարների տակ միանգամ էս հիանում ես արեւելյան և արեւմտյան աշխարհների խաչաձևման ճանապարհի վրա գտնվող հայկական քաղաքակրթության զարմանալի բաղադրատեսակությամբ և մտածում մի ժողովրդի մասին, որի դժբախտ ճակատագիրն է եղել տեղահանությունն ու արքորը:

Հոռոմոսի Ս. Հովհաննես վանքը երկար ժամանակ գործել է. այդ մասին կա մի արձանագրություն, որը վկայում է, թե տիգրանականերոցի մի վանական՝ մի ում Դանիել այն վերանորոգել է տվել ԺԷ դարում: Այդ ժամանակաշրջանում Անին արդեն վաղուց դատարկվել էր, և Լեհաստանում, հատկապես Լվով քաղաքում է, որ հանդիպում ենք հայկական մի փոքրիկ գաղութի՝ հիմնված նրա բնակիչների կողմից:

Վերջինս, իր հերթին, վերջնականապես դարձրեց գոյություն ունենալուց ԺԸ դարի ընթացքում:

Թարգմանեց՝ Պ. ՇԱՀԱՍՋՅԱՆ

